

A POLITIKAI ÉRZÜLETEK SZEREPE A MAI TÁRSADALOMBAN.

— Második és befejező közlemény. —

Dolgozatunk második részében nem Ígérhetjük, hogy a politikai lélektan többi problémáit az eddigi fejtegetés nyomán egyenletesen átvizsgáljuk. Sokkal szélesebb körbe jutottunk, mintsem hogy itt ezt célul tűzhessük ki magunknak. Feladatunk rávilágítani az új tudományterület *egyes* kiemelkedő pontjaira, amelyekről széttekintve megláthatjuk, mennyi még a teendő és milyen az ilyenmű problémák természete. Mindenekelőtt néhány kollektív jellegű témára mutatunk rá.

C) Kollektív alakulások.

13. A közakaratról.

A közönség spontán kialakuló érzülete képezi alapját az ú. n. közakaratnak (volonte generale). A közakarat részben mesterségesen létrejött valami s így feladatunk megállapítani, minő súlya van a természetes s minő a mesterséges közakaratnak — oly kérdés ez, mellyel az államtan politikai-lélektani szempontból¹ eléggé nem számolt. Itt csupán arra lehet rámutatnunk, hogy egyes problémafeltevés mikép lehetségesek. Lehetséges-e úgy tenni fel a kérdést, hogy a természetesen alakuló közakarattal szemben a mesterséges, mintegy hivatalos közakarat az irányadó, avagy megfordítva? Mindkét probléma megoldhatatlan, mert helytelenül tétetett fel a kérdés. A közakarat értékesége részleges és feltételes mind a két oldalon.

Egy másik kiindulás azt mondja, hogy a törvényhozásnak a puszta «közakaraton» való alapulása *naturalizmust* jelent,² azaz ami tényleges akarat, az még nem érték, nem jogszerű, hanem csak faktum, valóságos erő, amely értékközömbös hatalom. Hatalomból nem lehet az értékre, a jogszerűre *more naturalistico* átugrani. Ez az álláspont aztán a «közakarat» alapulvételének elvi mellőzése felé fog gravitálni, de általánosságban szintén helytelen problémafeltevés. Helyes lesz az, ha azt mondjuk: a közakarat, köznyelvben gyakran: a népies

¹ Vannak figyelemreméltó szempontjai B. Bosanquetnek: *The philosophical theory of the state*. 2. kiad. 1910. 155—179. 1.

² Van is oly nyilatkozat, amelyet ily alapon kell megcáfolni, így Rousseau nál ez *p. tétel*: «a szuverén hatalom, már az által, hogy létezik, *mindig olyan is, amilyennek léteznie kell*» (sic). Idézi Concha, *Politika*, 1895. 262. 1.

tendenciák nem értékközömbösek, nem is értékellenesek vagy értékesek, hanem változó tartalmúak. De milyenek átlagosan véve? Mit mondjon a gyakorlat? Egész történeti közösségeket akarunk teljes megromlásában nem szokott találni a közakaratot mintegy «gyanússá», épúgy mint szentté (vox populi vox Dei). A közakaratról feltételezhető, hogy rejlenek benne egészséges «jelentménytartalmak» (Sinngelt), amelyeknek kifejlesztése jogosult cél. A jelentménytartalmak¹ nem közömbösek, sőt értékes magként többnyire igen jelentősek,² ámde részben nem eléggé világosak, nem kifejezettek, részben ellentmondók. A gyakorlati tényállás tehát az, hogy a közakaratot revízió alá kell venni, értékcsírát ki kell fejleszteni. Így ez sem nem «arisztokratikus», sem nem «demokratikus» valami, hanem a kettő együtt. Azt azonban nyilván már a politikai lélektan alapján meg lehet állapítani, hogy minden ú. n. «közakarat» mellőzése — annak eleve értéktelenné és «zavarossá» deklarálásával — nem jelent mást, mint az érületi alapok elszorvasztását, káros államközömbösséget, szkeptikus apolitizmust hozván létre végeredményben. Egy népben, vagy tágabban szólva bárminő történeti közösségben, pl. államban élő közösségi érület (érületek) szilárdsága, virulenciája és kifejelettsége éppen a legnagyobb államfenntartó hatalom, amely különösen nagy állami válságok idején tűnik ki roppant jelentőségében. Ha békeidőkben az állami «apparátus» jól funkcionál is s úgy tűnik fel a dolog, hogy a racionális jogalkotás és jogalkalmazás szinte az egész vonalon (étatizmus!). egyedül tartja üzemben az állami élet gépezetét, keserűen csalódunk, ha azt hisszük, hogy ez a berendezés válságok esetén is kielégítő.

¹ Kelsen elméletét tisztázva Moór Gy. többször is hangsúlyozza (*Reine Rechtslehre, Naturrecht u. Rechtspositivismus* c. cikk a Kelsen-Festschriftben: «Gesellschaft, Staat, und Recht». 1931. 73. 1. 1. jegyzet), hogy «die sozialen Fakta... tragen bereits... einen spezifischen Sinngehalt, und zwar einen Inhalt, der einen normativen Sinn, einen normativen Geltungsanspruch hat».

² Ezért aztán éppen nem értelmetlen dolog, ha a törvény kijelenti: «a képviselők az egész nép reprezentánsai» (s amidőn a «maguk lelkiismeretére» hallgatnak, 1. behelyezik magukat egy közösségi tudat egészébe, v. ö. *Wir-Bewusstsein*; ez egy formális elem, amelyen túl 2. tartalmilag in concreto a nép érülettartalmát is érvényesítik felszólalásukban és szavazatukban). «Soll das Gewissen in jenem Satze etwas Juristisches besagen, so muss es auf ein ethisch-politisches Konkréum verweisen, auf einen objektiven Masstab, für den allein der Volkswille in Frage kommt» (H. Heller, *Die Volkssouverenität*, 1927. 76. 1.). Óvakodnunk kell egy gyakori, s lappangó feltételezéstől, amely, mert a «népakarat» igen kialakulatlan lehet, azt hajlandó merő fikcióvá süllyeszteni, ami csak arra jó, hogy politikai elméletek kényelmesen alátámaszthatók legyenek. Ama «népakarat» mögött igenis meglévő érületeket látunk még, melyek bár csak potenciális motívumokból tevődnek össze, így is realitások.

Amidőn a sokáig félretolt döntő kérdések, a nagy problémák megoldása következik, olyankor mindig érezhető, hogy több is kell, mint az állam béke- és rendapparátusa, kell a nép életében szunnyadó s mégis élő *érzületi* alapok támaszának igénybevétele. Ezért szükséges a politikailag «csendes» időkben is arra eszmélni, hogy a közösségi élet mélyén élő «jelentménytartalmak», érzületek kellő gondozása époly állami feladat, mint aminő a mindennapi törvényhozás és alkalmazás kérdése.

Nem tartom egészében *általános* politikai-lélektani kérdésnek azt, hogy az ú. n. közakarát természetes elemei «akaratnak» mondhatók-e, avagy érzületeknek. Ez a *konkrét* tényállás megfigyelésének a kérdése. Lehetséges, hogy van már bizonyos kérdésekre vonatkozólag közakarát, más kérdésekre nézve még nem fejlődött ki, tehát csupán sejthető érzületi csirák állanak fenn.

Sajátos tényállás, hogy kormányzó pártok — gyakran épp a kialakulatlan helyzet folytán — nincsenek is mindig tekintettel az *ú. n.* közakaratra, viszont ellenzéki pártok illet vagy kiéreznek (gondolatilag beletalálván a helyzetbe), vagy feltételeznek. Gyakran az ellenzéki pártok közelebb állanak a közérzületekhez, ki is fejezik s ezzel támogatják azt. De épp mert az ily érzületállapot — potenciális motívumokról lévén szó — csak körvonalaiban sejthető, nem mindig lehet a megsejtett érzületeket politikailag «készpénznek venni». Ez a helyzet magyarázza meg aztán a kormányzó («többségi») pártoknak azt a magatartását, amely szerint a még kialakulatlan, «forrongónak» mondott, vagy annak vélt érzületeket politikai irányító tényezőnek *még nem ismeri el*. «*Gouverner c'est se dépopulariser.*» A francia közmondás igen világosan mutat egy tényállásra: aki a kormányzást vállalja, annak adott alkalommal a népszerűtlenséget is kell vállalnia.

Másrészről azonban ugyanez az álláspont téves útra vezethet, amennyiben a *már elismerendő* érzületeket is quantité négligeable-oknak véli: — a politikai akció elkésik s az események a mindig aktuális természetű politikai beavatkozás feje fölött siklanak át. Ez a sajátos tényállás arra figyelmezteti a politikai pszichológust, hogy az érzületek mellőzését mindig legalább is mint hibaforrás lehetőségét tekintse.

14. A kollektív érzület egyéb fajai.

A kollektív érzület számos faja található fel aszerint, minő *társadalmi* vagy *időbeli* egységről van szó. Itt nem terjeszthetjük ki a nyomozást egyik irányban sem, csupán bemutatunk egy-két példát konkrét idézettel kapcsolatban, amelyek mutatják, minő kollektív formákban játszik a *közérzület* vagy *korzület* szerepet s látjuk azt,

hogy mindig potenciális motívumok állományára utalnak. Azt olvasuk például, hogy a francia kormány újabb an állampolgárság megszerzését rendkívül megkönnyítette azért, hogy idegenek honosítása által fölszaporodjék a francia faj és «csak akkor ijedt meg, mikor a honosítás széles kapuján nagyszámú német munkás is becsempészte magát, mégpedig főleg a németekkel vegyeslakosságú területekre, ahol már veszedelmet jelenthettek, hiszen Franciaországnak amúgyis sok a németje. Elzász most is 90%-on felül németnyelvű, de *immár az érzülete is német*». Ebben azt látjuk meg, hogy *a nemzeti asszimiláció* kérdésében is főleg «érzületi» kérdés rejtőzik, de ez egyben példa arra is, hogy a nemzetiség is megváltozhat, *ha új érzületek állandósulnak*; itt is, a nemzeti «érzés» területén tartósan egybekapcsolódott potenciális motívumok csoportja a kiemelkedő, ha nem is főkérdés.¹

Még egy példát. *Egy egész korszaknak* meglehet a maga általános érzülete s. ez általában értékeléseiben nyilvánul meg. Ez is, mint minden érzület, potenciális valami, tehát még kell valaminő kiváltó ok, amely hirtelen felszabadítsa a feszültséget. *Ameddig ez nincs meg, egy új korszak még a réginek lesz a folytatása, anélkül, hogy az érzülete is a régi volna*. Megvan az új latens tendencia s mégsem születnek meg az új intézmények. Vierkandt² szerint «mi az előző századdal szemben egy új korszakba léptünk ... Új a mi korunk — de *inkább az érzületében* (sic), mint állapotában ... a kész intézményekben», íme, ezt a régi szójárással egyszerűen «korhangulatnak» mondanók. Több ennél, Vierkandt egész helyesen használja az érzület szót s itt látjuk azt, hogy nemcsak lokálisan, egy-egy körben, intézményben, mozgalomban, hanem egész általánosságban: a korban, annak mélyén is serkedezik új «érzület» s az új érzület *megelőzi az új századot, mint dinamikus potencialitás*.

Ez is a politikai lélektanba tartozik, fontosabb, mint bizonyos költőinek és érzelminek nézett «hangulati» sziluett a kor arculatán.

15. Érzületek politikai válságokban. A pártérzület.

A látszatérzületek nyugalmas időkben megszorodnak s nyomaik a társadalom arculatán széles vonalon felfedezhetők. Különösen, midőn régebbi intézmények élanja kihülőben van és érdekek fűződnek azok fenntartásához, a velleitások ápolandóknak tartatnak. Van eset arra, hogy joggal, hiszen az egyén érzületi kilengéseivel

¹ A kérdés ez esetben annyiban bonyolódottabb, amennyiben a közösségi («mi») tudat mint alapvető formális elem elsősorban jó tekintetbe.

² Futólag utal erre, mégis kibukkan a dolog veleje, a *Gegenwart* cikkében, Handw. der Soziologie, 1931. 142. 1.

szemben társadalmilag szükséges lehet egy bizonyos stabilitás. De egy velleitásözön átmeneti jogalappal is alig bírhat. Csak a stabilitás-érdekig terjedhet egy szórványos velleitás, tovább nem, főképp nem lehet erkölcsi szkepticizmus melegágya.

A velleítások halmozódása feszült atmoszférát teremthet, lassan és észrevétlenül megritkul egy erkölcsi levegőjű közbizalom, amely olyannyira szükséges a nyugodt, biztonságos érintkezéshez. A nyugalanság szelleme üti fel a fejét: vájjon mindaz, amit szóban-tettben láthatunk, az igazi érzület szilárd alapjára enged-e következtetni? Ily feszültség van kibontakozóban akkor (sajnos, nem egyszer csak felszínes gyanúokok alapján), midőn «ízgatott» lesz az idők járása. Ilyenkor van szükség erőteljes *pártprogramra*.

A politikai programtalanságot veszedelmes állapotnak találjuk, mert nemcsak nem engedi meg határozott érzületek kikristályosodását, hanem in concreto meglévő politikai érzületek elsorvadása mellett in abstracto a politikai érzület «tárgytalanná» válását mozdíttja elő.

A *politikai pártok* tömegérzületek hiányában erőtlenné válnak. Az érzület, mint láttuk, nem valaminő rögtönzés terméke, a motívumok, közéleti tapasztalatok, lassú halmozódásából és rendeződéséből keletkezik. Ezért nem keltenek úgyszólván semmi hatást rögtönzött pártprogrammok; legfeljebb csak gyakori «szólalmokat» hoznak forgalomba. Ezek pedig jó esetben csak mint felszínes érzületek, *velleítások* élhetik világukat. Az ily velleítások haszna csekély, a legelső politikai szél elsodorja őket, mint ősszel a fák leveleit.

Mindig figyelemreméltó tény az, hogy a politikai pártok tömeglélektanilag elsősorban nem aktuális *érdekekre*, azaz konkrét célok kitűzésére támaszkodnak, hanem *érzületekre*, aminek jó és rossz oldalai egyaránt vannak. Témakörünk nem a hazai fejlődés vizsgálata alkalmával pattant ki, itt mégis utalhatunk arra, hogy nálunk az ú. n. függetlenségi pártok érzület dolgában megalapozottabbak voltak és fenntartották a pártot, bár egy egész kormányzati apparátus dolgozott is ellenük. Ezzel szemben az ú. n. kormánypártok nem a szív, hanem a belátás pártjai voltak; az Ausztriával való viszony felbonthatatlanságára, avagy az államélet folytonosságának értelmi belátására hivatkoztak. Ez nem mutatkozott elégnek. Az 1918-iki októberi válság világos intő jel nekünk: figyelmeztet arra, hogy *egy puszta «belátáson» alapuló párt még akkor is gyenge, ha alapvető érdekek fűződnek hozzá s erről világos tudatunk van.* A kisebb érdekszövetségek, klikkek, frakciók is gyengék, bár rendkívül kecsegtető az előttük lebegő cél elérése, s még a nagy pártok is könnyen kettészakadnak, ha csak érdekek fűzik össze, nem pedig *érzület* is.

Ritkán található fel az, hogy a választási gépezet rendszeresen tud győzedelmeskedni oly tömegben, melynek érzülete önálló s így nem lehet őt meghódítani sem érdekei ápolásával, sem semminő propagandával. Csak rövidlátású politikus az, aki előtt érzületileg színtelen tömegek látszanak az egész vonalon kívánatosaknak.

Viszont arra is rá kell eszmélnünk, hogy nem követelhetünk minden vonalon érzületeket. «Rémülve látom, mint uralkodnak körülöttem mindenütt meggyőződések» — mondta egy francia államférfiú. Ez a mondás arra utal, hogy ha valóban ezer forrásból buzog fel mindenfelé az érzület hősugara, az egyben kaotikusan sokféle lehet és összeegyeztethetetlen. Ez is válság vagy forradalom jele. Nem kívánatos honorálni az érzületek hőfokát az egész vonalon. Érzületi káosz helyett még egy lagymatag velleítés is elfogadható átmeneti állapot gyanánt. De mi itt nem politikai etikát akarunk írni, csupán tényeket kiemelni a homályból és azok összefüggésére mutatunk rá. E tekintetben a tényekből az tűnik ki, hogy *úgy a sokféle túlfokozott érzület veszedelmes lehet, mint az, ha hagyományszerűvé válik az érzületek mellőzése*, mintha az érzület állandó quantité négligeable lehetne politikai lélektani szempontból.

16. A «visszás érzületek» (*ressentiment*) és az «elvi ellenzéki álláspont» szerepe.

A politikai pártok sorában az ellenzéki pártok szerepe annyiban sajátos, hogy mintegy a «népies kívánságok» letéteményesének tartja magát, a közvéleménynek ad hangot, a csirázó népakaratot, illetőleg a közönség érzületét *fejezi ki*. Ha csak ennyiben állna az ellenzék lélektani szerepe, úgy az többé-kevésbé ügyes formulázáson, «közhangulat»-kifejezésen nem jutna túl. Nem válnék valódi politikai ellenféllé, hanem mintegy rosszindulatú semlegesség álláspontján álló politikai informátor lenne. Ennél az ellenzék több, hiszen hatalomra tör s e célból a többségi vagy kormányzó párt vagy koalíció pozícióját le akarja rontani. Ez a lerontás természetesen nem mindig objektív, «érveken» alapuló, hanem szubjektív, «érzületeken» nyugvó. Ennek a szubjektívitásnak főforrása az a kesernyés *ressentiment*, amely több, mint hangulat. M. Scheler oly kitűnően írta le, hogy itt csak utalunk erre a gazdag tanulmányra.¹

Azonban van nemcsak *aktuális* ellenzék, hanem egy tartós «elvi ellenzéki álláspont» is, amely a párthoz csak tapadhat s épp az ily «elvi ellenzéki álláspont» az, amely mögött egy *ressentiment* húzódik

¹ *Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. Vora* Umsturz d. Werte c. tanulmánykötetében. 3. kiad. 1923. I. 27—233. A *ressentiment* szerinte lefordíthatatlan, a *Grollhoz* áll közel.

meg — az «elv» csak látszat, az «álláspont» csak szubjektív öncsalódás. A ressentiment ugyanis *tartós* állapot, harag, gyűlölködés forrása. Akkor áll elő, amidőn mi valaminő visszásságot érzünk, mi — szerintünk, szubjektíve — valaminő visszásság súlya alatt élünk s mégsem az elszánt harcos hevével, de a titkolt lemondás gyengeségével¹ tekintünk reá. Nem oly állandóan aktuális tényező ez, mint Nietzsche feltételezi és nem egy aktuális irigység.² A ressentiment mélyen lappangó potenciális motívumokból áll, tehát érzület. Kétségtelen, nem konkrét ellenhatás ez, nem egyszerű «ellenézés». Vannak bennünk «visszás érzések», illetve «visszás érzületek»³ — kapcsolatban igaz vagy vélt visszásságokkal és önmagában lélektanilag is visszás tény — ressentiment, melynek sajátos vonása, hogy nemcsak egyes politikai cselekedetek vagy álláspontok bírálatára késztet, éles, keserű hangot intonál, hanem az értékelő elveket, kiindulási szempontokat is marólúggal önti le. Ez a lerontás a főgyönyörűsége⁴ a ressentiment boldogtalan tulajdonosának, elvekbe való belegázolás, *végül* pedig a hatalomnak «elvi» gyűlölete, a hatalom megnemértése alapján. Itt csak annyit kell még kiemelnünk, hogy a ressentiment mögött elferdült vagy csökkent erőtudat található fel bizonyos szentimentális képzelgéssel kapcsolatban. Oly valami, amit az irodalomtörténet *titanizmusnak* nevez s ami a Sturm- és Drang-zsenik kedvenc eszméje — önmagukról. Nem igazi erőtudat ez, inkább csak hangulat. «Es bleibt bei der Gefühlsschwelgerei, die von den grössten Taten träumt, aber nicht eine, wenigstens nicht eine zweckmassige verrichtet. Der sog. Titanismus ist ein ungeheures Kraftgefühl, bei dem die Kraft fehlt ...»⁵ A ressentimentban is van egy ily *látszólagos lendületkészség*, ígéret és

¹ Descartes (*Sur les passion de l'ame* c. 202) a harag «második fajában» sejti meg a ressentiment-et, mely a «legközönségesebb és leggyengébb lelkek» sajátossága s amely felmerül, mert bizonyos áhított «javak másoktól függenek».

² Mint L. Klages gondolja: *Die psychologischen Errungenschaften Nietzsches*. 1926. «Lebensneid» fejezet.

³ Dr. Vincze M. orvosnő hívta fel figyelmem erre a szóra, mely nézetem szerint teljesen megfelelő, legalább is hasznavehető szó.

⁴ Az «örökké ellenzéki» típusára általános korhelyzet is hat. A ressentiment összefügg a *belső hajlékonyság elvesztésével*, az érték- és célképzetek korai lezáródásával, amit ma már az *élet elgépiesedése* is magával hoz. Egy karakterológus arra utal: «Szűkkörű hajlamokkal bíró természetek ama néhány lehetőséghez kapaszkodnak, amelyet a világ tartalmaz számukra; és ha ezen lehetőségek egyikén nem sikerül hajlandóságuk kielégítése, úgy nem bírnak nyomban másfelé pótlást találni, hanem nyakasán megmaradnak határozottan kialakított óhajuknál. Ez pedig annyit jelent, hogy egy *megrögződött elégtelenség állapota* keletkezett, amely olykor éppen affektusmaggá válhat». Häberlin, *Der Charakter*. Basel, 1925. 114.

⁵ W. J. Wolff, *Goethe*, 1921. 31. 1.

biztatás önmagunknak, de amely nem válik valósággá, mert nem valódi a mögötte álló erőtudat sem. Az erőtudat tapogatózó tévelygése az erőtudat látszatával — ez jelenik meg itten.

Nagyon jellemző a XIX. század végén s a XX. század elején egyes radikális pártok ressentimentja. Telve vannak békétlenséggel, túlhajszolt kritikával (pl. a szocialisták egy többé-kevésbé elrajzolt bourgeois-típus maró kritikájával) — és ígéretekkel, melyeket önmaguknak és a jövő társadalomnak tesznek. De nincs meg bennük az igazi kulturáltság erőtudata s a pozitív programm nyugalma, ellenkezőleg idegesség s bántó vádak özöne ütözködik ki arcukon. Egy «cittanizmus», mely nagy tettekről álmodik, s amely bensőjében ressentiment-nal telik meg, egy quasi erőtudat nyugtalanságával. Ez a párt-érzlettypus sokféle variánsban található fel mindenfelé, akár konzervatív szélsőjobbaldalon is. Tulajdonképp az «elvi» ellenzéki álláspont mindig ressentiment-teltségre mutat. A visszás érzületekről tüzetesebben máskor szólunk.

Politikai lélektani nézőpontból annyit kell itt röviden hozzáfűzni, hogy tulajdonképp két ellenzéki párt lehet: 1. ressentiment-telt és 2. ressentimentmentes, amely utóbbiban csak futólag és esetlegesen van meg visszás érzület, nem is érzület, csak valaminő ellenérzés. Fontos tény az előbbi kiküszöbölésére a parlamenti «két pártrendszer», mely mindmáig uralkodik az Egyesült Államokban és csaknem máig uralkodott Angliában. Ahol ugyanis egy ellenzéki párt érzi, hogy uralomra kerülhet, eleve gondol aktív jövőjére, azaz hatalmi pozíciójára is. A ressentiment-telt párt ellenben örökké élesen bírálja s ócsárolja a kormányzat minden, jó és rossz aktusát, örökké «peturbános», mert érzi, hogy szavai csak szavak és nem lehetnek tettek, igyekszik tehát szavait minél fullánkosabbá hatványozni.

Egy örökké-kirekesztettség társadalmi állapota alapja a visszás érzület lélektani állapotának. Ha valaki sokáig félre van szorítva, érzi, könnyen gyökeret ver lelkében a ressentiment, tehát eleve fel kell ismernie a bajt, hogy védekezhessen ama «keserű hangulat» ellen.

így kollektíve is, minden tartósan ellenzéki párt gyűjti, halmozza a visszás érzületeket. Észrevétlenül odajut, hogy eleve meghamisítja maga számára a tényeket s azok objektív felfogásának lehetőségeit egyre inkább aláássa. Végre aztán — közszóval, de pszichológiailag nem helyesen: «keserű hangulatában»¹ — oly szubjektív lesz, hogy

¹ Tipikus ressentiment-mondás (Spinoza, *Ethika*. III. 55. scholium M. ford. 149. 1.): «Minden ember akkor örvend legjobban önnön szemléletének, amikor olyanokat szemlél magán, *amiket másokban tagad*». írja továbbá, hogy a maga fogyatékoságának «szomorúságát oly kép törekszik eltávolítani, hogy *társainak tetteit balul magyarázza*» . . . Igen érdekes Spinoza indulatelméletét a ressentiment-háttér szempontjából átvizsgálni.

maga számára «elvi álláspontnak» látszó alapon nem lesz aktíve és pozitíve harcias, hanem igen sokszor csak «erősödik» s minél nagyobb kellemetlenségeket okozva, valójában — az «utolsó» bosszúját kitöltve s gondolatban élvezve — *belső lemondásban van*.

A ressentiment «önmérgezés» (Max Scheler); szénmonoxid, mely elsősorban a friss erőtudatot ássa alá, kábulatot okoz, aktív oxigénfelvételre alkalmatlanná teszi a szervezetet, önbénítást okoz. A viszszaérzés érzület ilyképp árt annak, aki magában kifejlődni engedi. Descartes¹ írta: «Állítom, hogy a gyűlölet legkisebb mértéke árt, mert egy bajnak a gyűlölete nem készletet oly tevékenységre, mely jobban nem volna megtehető a bajjal ellenkező jó szeretete által».

Elméleti fejtegetéseinket e ponton lezárjuk, s csupán epilógusként utalunk majd alább némely újabb fejleményre. Eddigi utunkon főtörekvésünk volt rámutatni az egyes problémákra, «feltenni» akaruk azokat, bemutatva, minő és mennyi probléma vár a jövő politikai-pszichológusára. Sok hézagot hagytunk, hiszen nem lehet feladata ez egy dolgozatnak a probléma kimerítése. Megelégszünk azzal, hogy a politikai lélektan *jellegét* mutassuk be, s némiképp megjelöljük a probléma területét.

Egész sora van még kutatásra váró s idetartozó problémáknak. Ilyenek a következők:

Vizsgálat tárgya lehet a *demokrácia* lélektani alapja. Minő az a «közakarat», melyen alapszik, vagy alapulni látszik. E kérdés oly messze vezet, hogy lemondunk egy fejezet közbeiktatásáról. A politikai demokratizmus túlhajtott képzelete, látható, könnyen vezethet arra a feltételezésre, hogy egész tömegek képesek — nyugodt időkben — politikai érzületekkel töltekezni. Nem egyszer alapszik ez tömeglélektani csalódáson, elsősorban a politikai érzületek extenzívításának s ezzel az abszolút dominánsok természetének félreismerésén. Még a Szovjet munkásai is panaszkodnak: «Azt kívánják tőlünk, hogy örökké politizáljunk». *A hétköznapi életének során épen az extenzív politikai érzületek fennmaradását a legnehezebb biztosítani, hisz átlagos agitatórius munka — sokszor — csak bizonyos érzületpótlékok, jelzavak ébrentartására irányozza akaratlanul erejét, anélkül, hogy a demokratikus tömegekben igazi politikai érzületeket tudna életre kelteni. Hangsúlyozzuk, lényegében szociográfiai tere vezet e vizsgálódás.*

Kutatásra érdemes kérdés a *politikai közönség* azon magatartása, melyet az angol *cant* fejez ki. Sajátos jellegére már más helyen utaltunk.² Tönnies, majd M. Scheler foglalkozott vele bővebben,³

¹ *Sur les passions de l'ame*. 140. cap.

² *Bevezetés a társadalom lélektanába*.

³ *Der Genius des Krieges* végén.

de egész serege a problémáknak tárul elének, ha oly, alig ismert munkát veszünk figyelembe, minő Sidney Whitman könyve.¹ «Cant» a társadalomban, a modorban, a sajtóban, a politikában, az elvek terén — minderre már Whitmann, mint kortárs felfigyelt, de ha le is írta, lélektani elemzés számára még bőséges tér nyílik. A *cant* gyakran oly «érzület-álarc»-nak tekintendő, amit a konvencionális igazság az egyesekre s amit az egyes is — érdekei szerint — öntudatlanul is szívesen fogad el. Ha írónknak igaza van, tipikus középosztály-attitűd ez («something essentially middle-class English»), azonban azt hisszük, általánosabb jelenség: egy politikai «helyzet» — széleskörű öröklött uralom — reflexe az egyéni ében, illetve a politikai közönségben.

Politikai lélektani vizsgálat hivatása bemutatni azt is, hogy *miké-p változik az érzület az uralmi fozíció elérkeztevel*, miké-p válik az ellenzékiből, mihelyt kormányra jut, «hívó» ember, intézmények fenntartója, holott ezeket előbb merő kritikával fogadta.²

A *cant-et* előmozdítja az ideál túlfeszítése a politikailag megváltoztatható valósághoz képest. Az előszeretettel melengtetett elvekről lemondás keserű, de mert bizonyos elveknek sejtelemszerűleg jelentőséget tulajdonítunk, legalább «hangoztatjuk», bár azzal a tudattal, hogy politikai *aktualitásukról* nem vagyunk eleve meggyőződve. Ez természetesen épp azoknál fejlődik ki, akik valaminő hatalmi pozícióban vannak. Jó megállapítása a fentiek³ a 70-es évek angol viszonyaira vonatkozólag: «Die Aufrechterhaltung von undurchführbarem Prinzipien neben einer sie fortgesetzt Lügen strafenden Wirklichkeit ist *Cant*. Froude sagt von Disraeli: seine Abneigung gegen den *cant* ist vielleicht der echtste Teil in ihm». A reálpolitikus végre is nem bírja ki a *cant* folytonos áradatát.

Minden politikai állítás mögött bizonyos szilárdság, hit rejtőzik. A *cant*-ból ez eleve hiányzik a nélkül, hogy hitetlennek tudná magát az, aki *cant*-tel él. Felfüggesztett, várakozásos álláspontnak sem mondható, szkeptikus álláspontnak sem, mert a szépségszisz tud önmagáról épűgy, mint a felfüggesztett álláspont is. A bizonytalanság is tudatos mozzanat. A *cant* tehát mintegy fél-hitnek mondható — a legrosszabb fajtája a politikai attitűdöknek.

Gyakori és sűrű használat folytán megszokottá válik, lassú érzület-sorvadást von maga után. Talán innen magyarázható, hogy az igazi *aktív* politikai álláspont mindig ösztönösen fél ettől a rejtett

¹ *Conventional Cant*. 1887.

² Számos érdekes adat található a francia harmadik császárság politikusaaira nézve. V. ö. pl. J. E. Courtenay Bodley, *Franciaország*. 2. köt. M. ford. kAadémia. 1899.

³ Oscar A. H. Schmitz: *Die Kunst der Politik*. 2. kiad. 1914. 367 l. (Lord Beaconsfieldre (Disraeli) vonatkozó mű.)

érzület-sorvadástól, amelyben politikai aktivitása veszélyeztető forrását sejtí meg. Ennyit futólag is közlünk ez érdekes pszichikai tünény általános jellegéről.

Igen érdekes a politikai lélektan szempontjából az *attitude-formák* kérdése. Ezek (arisztokratikus, demokratikus, diktatórikus stb. attitűd) tulajdonképp az «államformák» szokásos rovatában vannak elkönyvelve, holott azok lélektani síkon kezdődnek s ott is fejeződnek be.

Igen fontos megfigyelni a *'politikai propaganda formáit*, amelylyel a politikai *vezetés* kérdése is kapcsolatba jő.¹ A misztikus tekintélyen alapuló «charizmatikus» vezetés (M. Weber), a személyes, az intézményes-hagyományos vezetés, a racionális-legális, végül a diktatórikus vezetés stb. részben önálló, részben az előzővel kapcsolatos (vele gyakran összeavart) problémák. Lélektani vizsgálódás számára itt tág tér nyílik.

Megemlítjük végül *a politikusok karakterológiájának* problémáját. E téren már Spranger is szép eredményhez juthatott volna, ha a «hatalmi alap-típus» mögött többféle «komplex-típust» kutatott volna fel. A magunk részéről a «reál»-politikus és a «missziós» politikus nagy különbségeire mutattunk rá.² Az *alap-típusok* s az ebből szintetizálódó *komplex-typusok* megállapítása az első feladat, melyre követnie kell egy tüzetesebb leírásnak, lélekrajznak.

Mind e feladatok bizonyára sejtteni engedik a politikai lélektan messze mutató perspektíváit. — Itt az elméletet berekesztve még egy-két mai jelenségre mutatunk rá.

D) Újabb idők fejleményei.

17. Az érzületek politikai ellenőrzése. A «marxista dominánsa.

Az érzület, mint relatíve állandó és szilárd motívumcsoport, önmagában értékközömbösnek tekintendő, azaz nem az érzület magában az értékes, hanem az, hogy milyen az érzület, jó-e vagy rossz.

Egy szempontból már magát az érzületet is értéknek mondhatjuk; ha t. i. tisztában vagyunk valaki érzületével, tudunk vele nyugodtan, teljes biztonsággal érintkezni, tudjuk, hogy végre is kicsoda. Ha a társadalom gyors lelki hullámvázai következtében megbomlik a lelki indítóerők egységes összeshövödése, csak «felszínes» lesz a lélek s velleitásokban éli ki magát: ez még csak az érzület *gyengeségének*

¹ V. ö. irodalom Th. Geiger, *Führung*. Handwörterbuch der Soziologie. U. o. *Führen u. Folgen*. É. n.

² V. ö. Dékány: *Az emberi jellem alapformái*. Athenaeum. 1932. évf. Spranger a hatalmi típust altípusnak nézi.

az állapota. Ámde előfordulhat egy messzemenő következmény, abnormitás is: az *érzületre való képtelenség*. Ez már súlyos hiba a személyiségben, annak diszpozíciós magvára vonatkozik, ennek elértéktelenedésére, mert az ilyen emberre már elmondható lesz, hogy «mindentre kapható», azaz ismeretlenül *szilárd* érületi tényező nem fog ellenállni tudni egy káros befolyásnak. Érületre képtelen emberekkel már nem lehet érintkezni.

Viszont az érintkezésben rendkívül megnyugtató az érület nyíltsága. Mikor válságos idők vannak és sok ok van a nyugtalanságra, az érület nyíltságára határozott súlyt helyeznek: mondd meg, ki vagy! A válságos idő a «színvallások» ideje. Ekkor bizonyos heroikus vágyak terjednek el («végre tenni kell valamit»), és mikor valaminő (legalább képzeletben) «nagy» tette rákészülődnek, *kerek, harmonikus és nyílt* személyiségre vágyakoznak. Íme, a született népvezérek habitusa. Ami a békeidők lassú kiegyenlítési folyamataiban nem kerül előtérbe, mert ráérünk valakinek a *tetteiből* levonni a következtetéseket, mikor valakit megítélünk, az most lassú módszer. Lázás politikai idők egy szurrogátumra szorulnak rá: külsőleges érületdeklarációkra.¹ Nyugodalmassal időkben mintegy szétszórt adatokból, tettekből indul ki az ember érületi megvizsgálása, forradalmakban hangosabb «bizonyosság» kell az érületekre nézve, holott — ez épp tragikus vonás — érületek deklarációiban (tudjuk, potenciális motívumokról van szó) a tettek *szándékai* még nincsenek meg, az érület csak valószínűsít bizonyos tetteket, de nem garantál.

Ha egyenesen forradalmi időkbe jutunk, fokozódik a probléma, ha előzőleg bizonyos kiábrándulásokon mentek át az emberek és ha megunták a társadalmi, meddőnek érzett konvenciókat, avagy érdekek leplezett szolgálatát. Ilyenkor a személy teljes érületi nyíltságát szomjúhozzák és parancsolólag követelik. Mindebben számos csirája van a helyzetből fakadó tragikumnak. A felhangzó, megkövetelt jelszavak, érületi deklarációk, ismét új, «forradalmi velleitások» keletkezését mozdítják elő, a forradalom sem lesz mindig őszinte, hiszen az érületek kialakulásához, mondottuk fenebb, *idő kell*, mert részben spontán korélményeken alapszik, a forradalom pedig mindig időhiányban szenved, érületek helyett gyakran termel jelszavakat s ezzel érületi látszatokat.

Sokkal nagyobb hiba a forradalom lelki hatásában a lelki terror, mely nem egyszer akaratlan. Forradalmak vezetői megkívánják, hogy mások is hódoljanak ugyanazon elkeseredéseknek, mint ők. Ők

¹ Ilyeneknek vannak *hivatalos* formái is, a különböző deklarációk, minő pl. az Amerikai Egyesült Államok függetlenségi «nyilatkozata» (1776), valamint felkelések előtti deklarációk (nálunk «Recrudescunt» stb.).

tehát oktrojálják a meggyőződéseket és érzelteket. Az ily abszolutizmus *nemcsak pártokat bont szét, hanem személyi érzelteket is*. A forradalom, mely a szabadság nevében üzen hadat a régi rendnek, csakhamar egy morális divide et impera álláspontjára kerül, egyedül a forradalom számára tart fenn szabadságot és így szervilizmust követel azoktól is, akik egyébként bírálni volnának hajlandók. A forradalmi tömeg¹ maga is hajlandó az energikus, «rendetteremtő» álláspontra. A forradalom tehát egyrésztől érzeltnyíltságot és deklarációt, másrésztől, épp ellenkezőleg, némaságot követel. Legfőbb jellemvonása az, hogy *az érzeltek uniformizálása előtte elengedhetetlen követelménnyé válik*. Innen van, hogy *mindenki* érzelteit ellenőrizni akarják. Legkritikóbb példája ennek a szovjet. Hogy érzelteit gyökereit jól szemügyre vegyük, a «marxista domináns» kérdésére kell térnünk.

Az érzeltekből, mint centrifugális és énhevítette motívum-affinitásokban igen fontos ellenőrizni azt, hogy minő motívum vált *domináns*sá. Ott, ahol egy veszélyes motívum fészket talál, egész motívumrendszerre ráüti a bélyegét s ragadja magával ismeretlen távolságra. Ilyen elsősorban a legfőbb negatív érzelte: a gyűlölet s a vele kapcsolatos gyanakvás.

Gondolnunk kell itt a marxizmusra. Ennek rendkívül elfogulttá tevő ereje — ez, sajnos, tagadhatatlan erőnek bizonyult — abból származtatható, hogy épp a harc kedvéért csupán két² harcoló felet osztályt, ezzel egy gyűlölet-céltáblát teremtett, azt rikító színekkel úgy tudta elrajzolni, hogy valóban gyűlölendőnek látszik. Az eleve kétséges, hogy volt-e valaha és van-e egy egész «osztály», bourgeoisie, amely abszolút egoista, antiszociális és kiszípolyozó. Mégis ennek képével hat és operál ma is a marxizmus, mely így szüntelenül gyűlöletet hirdet. *Écrasez l'infame!* A marxizmus új *társadalmi* hevületet is akar, új szociális érzést akar vetni s íme, egyre újabb és újabb formában arat gyűlöletet. A XIX. század legsötétebb ténye az, hogy tömegek, milliók tudtak elindulni ez érzeltecskálán. Nem nézték, vájjon nem hamisítják-e el a valóságot, nem torzítják-e el a «polgári társadalom» képét a gyűlöletmotívum domináns helyzete folytán.

¹ Ld. Th. Geiger, *Die Masse u. ihre Aktion*. Ein Beitrag zur Soziologie der Revolutionen. 1926. 65. sk.

² A múlt század utolsó harmadában általános volt «a két osztálya emlegetése; a Rerum novarumba is bejutott, több ponton. «Gyökeres hibát követnek el a társadalmi kérdés tárgyalásában azok is, kik a két társadalmi osztályt egymás ellenségének tartják.» (25. 1.) «Megrövidül köztük az emberi gőg által teremtett távolság s a két osztály kezet nyújt» stb. (32.1. ford. Prohászka O. 1931-es kiad.)

18. A kispolgár érületi típusa. Apolitizálódás. Szovjet.

A marxizmus vezetett arra a meredek ösvényre, ahol nem emberek, hanem *típusokat* löknek a mélységbe egyetlen gesztussal. Minő könnyelmű és antiszociális tipizálás ez! Marx kirajzolta a maga ideálját a proletártípusban, melyhez képest minden más típus vagy elavult, vagy (szovjetműszóval) «likvidálendő» kinövés, melyet le kell nyesni a társadalom testéről. Ilyen a kispolgárság típusa. Ez a társadalom hézagaiban szereplő mozgékony és tevékeny atomokból tevődik össze. Tulajdonképp társadalmi helyzete teszi kispolgárrá, érületileg eléggé színtelen és veszélytelen atomokból áll. A marxista felfogás a «kispolgári» jelzöt mégis különösen megbélyegző értelemben használja. Bizonyára nem azért, mert számára a kispolgári elem érülete veszélyes, épp ellenkezőleg, azért, mert veszélyesnek tartja a politikai érület *hiányát*. Marx mindig megvetőleg beszélt a kispolgárságról. Legjellemzőbb, hogyan ítéli meg szerepét 1848. Németországban.¹ «A kispolgárság jól érti a hatvágást a nyelvvel, de tehetetlen a cselekvésben és *gyáva* bármit is kockáztatni. Üzleteinek és pénzműveleteinek *kicsinyes jelleme* kiválóan alkalmas arra, hogy a kispolgárságnak jellemére is az *energia és bátor kezdeményezés hiányának* bélyegét üsse; eleve is valószínűnek kell tartanunk, hogy ilyen tulajdonságokat mutat majd politikai működése is. És valóban a kispolgárság nagyzóló szavakkal bátorította a fölkelőket és fennen kérkedett ezután végbeviendő tetteivel; szívesen foglalta le a maga számára a hatalmat, amint a fölkelés — akarata ellenére — kitört; de csak arra volt neki jó a hatalom, hogy megsemmisítse vele a fölkelés sikereit. Valahol fegyveres összeütközés komoly válságot idézett elő, a kispolgár — elborzadt a veszedelmes helyzeten, amelybe így belekerült, elborzadt a népen, amely komolyan vette nagy szavait, melyekkel fegyverre szólította, el főképp azokon a következményeken, amelyek a rájuk kényszerített politika nyomán társadalmi helyzetükre, vagyonukra hárulhattak».

«Nemcsak a nép, de a hadsereg is a fölkelőkhöz szított és csak a kellő alkalmat várta, hogy nyíltan csatlakozzék. Mindennek ellenére, amint a mozgalom a kispolgárság kezébe került, veszve volt. . . Valahányszor beleültek miniszteri székeikbe (a kispolgárok közül kikerült kormányférfiak), szívükben mindig megbredt bűnük tudata. Mit lehetett várni ilyen nyúlszívű fickóktól?»² — pedig «a birodalmi alkotmányért és a német parlament jogaiért folyó harc ép ennek az osztálynak érdekeit érintette leginkább». De vájjon miért kellene ép a

¹ *Forradalom és ellenforradalom*. Marx és Engels vál. művei. M. ford. 1905. I.

² U. o. 273. I.

kispolgárnak is a heroikus munkástípusba olvadnia — Marx nem keresi.

A kispolgárság, mint egyénileg mozgékony elem, roppant tevékeny szerzésvágygal van tele (ez is már valaminő érzület, de nem politikai, hanem individualista) és végre is szerfözlött alkalmazkodó, azaz apolitikus, de nem is az a hivatása, hogy politizáljon. A marxizmus heroizálja a proletárt, rendkívüli súlyt helyez éles politikai érzületei kifejlődésére. A kispolgár ennek a típusnak akarata ellenére épp az ellentéte: apolitikus, érzülethiányt mutat.¹ Ezzel a kispolgártípus mintegy a heroizált proletártípus egyenes *tagadásának* látszik. Innen van, hogy a marxista bolsevik, a tényekkel dacolva, a kispolgárt beteg érzületű lényé teszi meg s kimondja rá a halálos ítéletet. A szovjet átmeneti korában, a Nep-ben megriadva konstatálták, minő gyorsan tűntek elő az «önálló kisegzisztenciák» (a nepmanok), ami természetes fejlődés, mert nemcsak a természetben, hanem a társadalom függőleges tagozódásában sincsen légüres tér; ámde ez önálló kisegzisztenciákba kifejezetten a ragadozó kapitalisták (ezek is «nepmanok») érzületét képzelték bele.

De menjünk tovább. Orosz publicisták sokat vitáztak azon, hogy az önálló nagyparaszt, a kulák kapitalista-e? Lenin szerint «reménybeli kapitalista», ha t. i. elég ahhoz valaminő kis termelési eszköz, hogy egy alig tehetős paraszt kapitalistának legyen elképzelhető. Ez is «likvidálandó» típus.² De ott van még az ú. n. közép-paraszt, aki parányi földbirtokán tengődik, bérmunkást már nem foglalkoztathat. Ez igazán földhöz ragadt szegény. De mert még magának akar szerezni ez is, rátapad a «kapitalista» szerzésösztön valaminő minimuma, tehát ez is — «likvidálandó» érzületi típus. Így megy ez egyre tovább, a gyűlöletmotívum terjed.

A mai szovjet belső struktúrájában sajátos súly esik a «párt-érzületre». Ott, ahol a lakosság több mint 90%-ának érzülete nem látszik biztos alapnak, a kommunista pártérzület lesz a legfontosabb kérdés. E párt számos nyilatkozat alapján a lakosságnak mintegy

¹ Az apolitikus kispolgári gondolkodásra jellemző: «A legkisebb privátügy jobban érinti az embereket, mint a legnagyobb közügy. S ha a politikus elmerül a közügyekben, hát ez csak azért van, mert neki a közügy az ő privátügye . . . Arra tanít, hogy a közügy nevében nem szabad magánszemélyeket magánéletükben megbolygatni», vonja le 1918 októberének politikusa a következtetést («Eszendő», 1918 dec. kötet).

² M. Farhman: *Az ötéves terv*. Év. n. (1930). 199. sk. a kulakot «most már nem pénzügyileg tartották szükségesnek megnyomorítani, hanem gazdaságilag és közigazgatásilag elpusztítani . . . A kulakság vádjával illették mindazokat, akik vonakodtak a mozgalomhoz csatlakozni. Hadjáratot folytattak a kulakok és mindazok ellen, akiket kulakoknak bélyegeztek» . . .

5%-a csupán. Épp ezért e kisebbség érzületének kell minden kétségen felül állnia! Ez okozza a belső tragédia magvát: mindenkit ellen kell őrizni, lelke mélyéig számon kell tartani, minden kritikát el kell nyomni.¹ Az érzületek állami ellenőrzése irtózatossá zaklatássá fajul, beláthatatlan teher az adminisztráció, illetve a kémszolgálat számára. Mindenre ráüti bélyegét a gyanú — ide lyukad ki az érzület szüntelen állami ellenőrzésének mérge. (Ez van meg — kisebb mértékben — a cseheknel, kik a «magyarón» kisebbségeket tartják számon.)

Amerika, mondták, a határtalan lehetőségek országa, Oroszország ma a határtalan lehetetlenségek országa. Előttünk áll az «öt-éves» gazdasági terv, mindent államilag összehangolni, kiölni minden egyéni iniciatívát. Előttünk van ugyancsak a GPU légióinak milliokat elnyelő kémszolgálat: a tömegek kifürkészésének ez a lélektani maximuma a lehetőség határain túl. Ott, ahol egyáltalán nem lehet immár semmi, ami magánügyé avagy egyáltalán egyéni lelkiismereti kérdéssé válhat, a társadalmi kényszernek, s az örökös érzületellenőrzésnek csak az lehet — és lett — az eredménye, hogy nem egynemű politikai érzület keletkezik, hanem megszűnik minden érzület, csak egy marad fenn: közönyösség, politikai érzületek hiánya.

De ha éppen a kispolgárban láttuk a politikai érzület hiányának társadalmi kifejezését, nyilvánvaló, hogy a bolsevista politika a maga érzületkövetelő politikájával nem a heroikus proletártípust, hanem ennek ellentétét, *a kispolgárt tenyészti*. Másrésztől pedig, mert nemcsak a politikai érzület kialakulását teszi lehetetlenné, hanem minden morális érzület keletkezését is, a bolseviki politika ismét önmaga ellen fordul: a politikailag kitenyésztett amoralizmus aláássa a szovjet-épület jövő ígéreteit, megszűnik minden elképzelhető bizalom és meggyőződés. Ez a szovjet belső sorvadása.

Ide jut egy állam karhatalmi úton keltett álérzületek nyomán.

19. Epilógus. Az étatizmus és az állampolgár «mevelése».

Ha arra az állapotra tekintünk, amelyben van Európa, látjuk, hogy különböző okokból az apolitizmus, azaz a politikai érzület-

¹ Jellemző a következő napihír (bp. lapok 1931 okt. 6.): «A Szovjetszkoje Sztroitjelsztvo-ban a bombarobbanás erejével ható cikk jelent meg, amely azt hirdette, hogy el kell ejteni a második öt éves tervet, mert már az első öt éves terv is a kapitalizmus karjaiba sodorta a szovjetet. A második öt éves terv, mely már előkészülőben van, még nagyobb zűrzavart jelentene és a munkanélküliség növekedésére vezetne. Alig egy félórával a cikk megjelenése után csekaosztag szállta meg a lap szerkesztőségét és letartóztatták a szerkesztőségnek minden tagját. A már megjelent lappéldányokat lefoglalták. Néhány óra múlva pedig új kiadás jelent meg, amelyet már az új szerkesztőség állított össze».

telenség immár széles területen volna ábrázolható a térképen. Fehér, üres foltok ezek, mert a tudomány nem nézett be a tömegek lelki arculatába s nem olvasta le ott a reális tömegkép lelki vonásait, nem is fedte fel az okaikat. Apolitikus szinte kezdettől, avagy bizonyára régi idők óta a kispolgárság, amelyről azt tartjuk, hogy már a társadalmi helyzete (a «sejtközi hézagok»-ban) olyan, hogy nem teszi szükségessé politikai mozgását a kispolgári atomoknak, csupán az kívánatos, hogy ha politikailag nem is lehet kiválókép aktív, váltságok idején ne legyen teljesen közömbös és gyenge. De többféle ponton apolitikus a polgárság is.

A múlt század közepén író W. H. Riehl ma is értékes könyvében így jellemzi egy polgári rétegnek politikailag virulenciátlan magatartását: «Sajátos társadalmi betegségfaj tört ki és valóban ragályszerű elterjedéshez jutott a modern polgárságban: érzéketlenség minden társadalmi érdek iránt, általában minden közélet iránt való lelkiismeretlen közönyösség. *A modern polgári rendnek egy nagy része formálisan kivált a társadalomból, az egyes a magánéletének négy fala közé vonul vissza ... A filiszterre nyomorodott polgár minden rendi közösségi tudatot elvesztett és a teljes szociális közömbösség éppen az, mely leginkább jellemzi*».¹ Ugyancsak már az 50-es évek embere észreveszi: «A szocialista-kommunista proletár és a filiszter egyformán a tagozott társadalom szétbontásán munkálkodik . . .»² A filiszternek «társadalmi hitvallása éppúgy nincs, mint politikai».

De van egy sokkal általánosabb ok, minő egy időleges «filiszter»-áramlat az apolitizmus előmozdításában. Az a vagyonosabb polgárság, mely feljutott a létrán, aránylag kényelmesen helyezkedett el és nincsenek harcai, már nem ismeri sem a szeretet, sem a gyűlölet érzületeit. Számára egy *statikus rend*, béke és nyugalom elégségesnek látszik. Történeti viharok sokáig nem voltak — még az utolsó háború is «kint» volt a frontokon, sokan így érezték — és már nem tudja elképzelni, mi minden inoghat meg körülötte, hiszen az állapotok «végre is» megnyugtatók.³

¹ *Die bürgerliche Gesellschaft*, 1851. 211—213. 1. Érdekes, hogy különbséget tesz: a «Spiessbürgernél» is rosszabb kategóriának tartja a «filisztert».

² W. H. Riehl, kora társadalmának ismerője, odáig megy, hogy ezt mondja: «Es ist ein trauriges Zeichen von der inneren Hohlheit des modernen Polizeii- und Beamtenstaates, dass derselbe die Gesellschafts- und Staatsgefährlichkeit des Philisters gar nicht erkennt. Politisch und sozial nichts zu tun und nichts zu seyn ist kein Verbrechen, sondern eine Tugend im modernen Staate». (Aki így a modern rendőrállam «belső ürességéről» írt 1851-ben, azt 1853-ban a bajor király a müncheni egyetem tanárául hívta meg.)

³ Világlátott osztrák ember jellemző nyilatkozatai a mai osztrák apolitizmusról (lapközl. 1932. jan. 1.): «Ausztriában állandó ékelési téma az

Nagy szerepe van az egykori rendőrállamnak, a bürokráciának is, amely egyszerűen kellemetlennek tartott bárminő mozgolódást. A bürokrácia mindig inkább aktákkal, azaz egyes *ügydarabokkal* szeret foglalkozni és nem emberi sorsok egészével, emberekkel, akik — ha személyesen előttünk vannak — mutatják, hogy individuuma est ineffabile, nem lehet sablonokba illeszteni őket. Az emberek és ügyek tömegessé válása mellett, sajnos, már kényszerűen is sablonszerűvé kellett válnia az ügykezelésnek, s bekövetkezett a bürokratikus tragikum: eltávolodás az élet gazdagon felbuggyanó ereitől. Így itt is a statikus rend lett a jelszó. Apolitizálódó polgárság és bürokrácia megértették egymást.

Egészen más a helyzet a szocialista körökben. Ott ugyancsak vulkánikus talajt mutatott sokáig az érzüetek világa. A szokásos «két iskola» (az utópikus és a tudományos szocializmus) között nem az utóbbi teszi ki a lényegét — sőt a «tudomány» itt csak az érzületi alap másodlagossá válását jelenti —, hanem az a lényeg, hogy az első, utópistává süllyesztett, régi szocializmus egy *etikus-apolitikai* irányzat volt, míg később — Marxtól a szocializmus — *anethikus-politikai* irányzatává vált. A marxista szocializmus a könyörtelen harc, a diktatúra szocializmusa, ú. n. osztályok¹ létért való harca lett a lényeg, egy ressentiment-vulkán² tört ki benne.

állam, az ország ... Az osztrák teljesen individualista: ő maga az állam az államban. . . . Osztrák vélemény szerint az állam csak valaminő szükséges rossz, drága és kellemetlen gépezet... A mai osztrák egyáltalában nem is használja már az állam szót, hanem csak azt, hogy szövetség, *Bund* ... A gyászos állam szó Ausztriában feleslegessé vált, elég helyette a *szövetség* szó, mely alig több, mintha *szövetkezet* lenne ... A magyar az osztrák előtt teljesen érthetetlen egyéniség: valaminő csodálatos lény, amely rabszolgája az államnak és a nemzetnek (sic), valaminő talányos, szomorú, örökké szenvedő, szerencsétlen és sértődött ember . . . riadt állampolgár, suttogó, óvatos alattvaló». . . (Ausztriában) «a négy párt közül egyiknek sem kell az állam (?). A parlament mutatja, mi is voltaképpen Ausztria: kompromisszum, semmi egyéb»... »Ausztriában nem ismerik a felségsértés és nemzetgyalázás fogalmát. . . . Egyáltalán nincs osztrák állami érzés». «Az állam egyáltalán népszerűtlen» stb. A felsorolt nyilatkozatok valószínűleg túlsötétek és általánosítók. Kérdés az, mi mindebben a pusztán átmeneti, *háborúitani ressentiment*, mi a *kispolgári* apolitikus vonás, mi az, ami a csirázó *államelöttség* jele, mi az, ami az ideiglenes *védetség* és problémátlanóság reflexe, mi az, ami nemzetközi *irodalom* (szocializmus stb.) pusztá szólama és végül mi az, ami ideiglenes *népszerűtlenség* jele. Hogy sokféle forrása van ott az apolitizmusnak, kétségtelennek látszik.

¹ V. ö. Dékány, *A marxista osztályelmélet*. 1927-

² Sombart rendkívül érdekes képet rajzolt a szocialista vezérek «lelki eredetéről» (*Der proletarische Sozialismus*. 10. kiadás. 1924. I. 48. sk.). Itt jellemző ez: «A kritika a ressentiment formáját ölti, más szóval oly lelki beállítás,

Érthető tény immár az, hogy a szocializmus igazi «szociális» érületi alapjait a régiek dolgozták ki a XIX. század elején, a csupa-szív Owen és a többi, épp azok, akikre az engelsi *gőg* már mint «utópistákra» nézett le. Azok voltak az emberszerető, azok ügyefogyott írásaiban vehető észre egy tisztább szociális érzés. Azok vetettek a lélekbe, azoké a missziós hangulat, azoké egy «érületi» szocializmus. A marxizmus már *párt*politikát jelent, már csak agitál, az emberek hovatovább pusztá párteszközőkké, mozgatható harci gépezetté váltak — jól mutatja a mai orosz marxizmus.

Ez a vörös marxizmus immár nem törődik a lélek érületeivel, neki — történelmi materializmusa alapján — államnak szolgáló termelő és harcos embergép kell. Az igazi érület, amely egyéni élmények és spontán korélmények nélkül nem képzelhető el, ismét «kellemetlenné», zavaróvá vált. Azaz a bolsevista marxizmus is megérkezett a rendőrállamhoz. Itt is apolitikus folt van a térképen, a valóságot, t. i. az ott elnémitott lelki valóságot véve tekintetbe.

Eszerint tehát sokféle nézve apolitikus állapot, aránylagos «csend» található fel. Azonban mindez csak látszat, a XIX. század után súlyos az örökség, társadalom, állam, kultúra megoldatlan problémái terén semmiképp sem megnyugtató ama «béke»-hagyaték.

Tekintsünk röviden a fogalmak zavarára. Az értékek terén nagy «Umwertung» indult meg s erről itt elég e pár szó. Azonban a *valóság* pusztá elemzése terén is harmóniátlan uralkodik, a természettudományi világnépszűlya s ezzel a vallás, a metafizika elhanyagolása stb. *elszoktatták az embereket az egyszűes, tisztázott világnépszűhez való ragaszkodástól*. Az aufklárista kritika messzemenő törekvései az individualista nézűpontok káoszát teremtette meg. Innen van, hogy a *racionalista állam* képe is harmóniátlan, egyensúlytalan lett. Az «étatizmus» épp ezt az egyensúlytalanságot jelenti, az állam súlyának vak túlbecsülését, az állami érdek mindenekfűlött valóságát — a nagyszámú «egyébbel» szemben, s ez az «egyéb» lesz most már — *egy* sajátos, antitézisés értelmében véve — «a társadalmi élete. Évszázados államtudományi képzésűnk az állammal *szemben* az egyént látta meg csupán,¹ nem pedig azt az újabban felszaporodó, légiónyi társas szervezetet (és quasi-szervezetet), amely nem hivatalos, hanem épp «társadalmi alakulás» néven szerepel. E sokféle morfológiai egyszű közt

amelynek alapján Nietzsche kifejezése szerint az értéktábla meghamisításához jutnak, régebbi érvényes értékek elértéktelenítéséhez, lealacsonyításához és előbb alsóbbrendű értékek fölemeléséhez, továbbá értéktelenségek értéknek való elfogadásához. A ressentiment a szocialista gondolatkör felépítésében kimagaslóan jelentűs» (u. o. 57. l.).

¹ Egy 90-es évekből való államtanunk keretében található egy «társadalmantant», hozzátéve, hogy ez «az egyén életé»-nek tárgyköre.

sok van, amely nemállam, de *súlyával vele vetekszik*, elég a nemzetre, kultúrkörre, egyházra gondolnunk. *Ezek* felől elfordult a figyelem, szerfölött aránytalanná vált a modern társadalomszemlélet s ingadozóvá lett az értékelés, döntés, tervezés. Új államszemléletre van szükség, fel kell fedezni az élet *egészét*.

A jogrendszer maga beláthatatlan élettechnikai apparátussá vált. A jogrendszer láthatatlan *imperszonalizmusa* nem hatol (gyakorlatilag) tovább, mint a kész cselekvések elbírálásáig (legalitás) és kétségtelen az, hogy a személyes *érzületek* (moralitás) táplálását nem érzi— és tömegeknél nem is érezheti — már elsőrendű feladatának. Ez külön «szociálpolitikai» problémakörre válik. A kormányzati apparátus tömegei mellett a pusztá akta, «az ügydarab» elintézése lesz akaratlanul is a fődolog és nem a *személyek* lelki-erkölcsi irányítása, azaz általában sehol nem «személyiség»-probléma megoldására, érzelmi megalapozására esik a hangsúly. Így válik a modern «polgár» államilag kezelt atommá, amelynek érzülete alig eshet számításba, csak már akkor, amidőn arányaiban megnövő, tömeges érzülettenyek «felhő»-ként kezdenek terjeszkedni az égbolton, ekkor pedig *ad hoc* elhárító gesztusokat elégségeseknek vélnék.

Nem kétséges mindezek után, hogy *ha* a politikai érzület — eddigi diagnózisunk szerint — hatalom, nem közömbös, hogy ez a hatalom minő irányú, jó-e vagy rossz, remények hajnala-e avagy kárhózat forrása. Három probléma időileg egymásután ered meg: 1. az érzületviszonyok felismerése mint diagnózis; 2. az uralkodó apolitizmus leküzdése, érzületek felkeltése; 3. az érzületek irányítása. Ez utóbbi kettő természetesen a legszorosabban kapcsolatos. Hol van ma ez az *irányító* hatalom? Ha megtekintjük, minő gigantikus arányú ma az állami adminisztráció, ehhez képest a polgárok «*érzületének*» irányítását végző állami apparátust ma csak törpének lehet mondanunk. A polgárok «nevelése» (nem holmi értelmező, fogalmi feszegetésekre és mondatcsiszolásokra gondolunk, minő az (d)struction civique»), az *érzületi* nevelés a jövő zenéje. Ez teremtő munka, melyet egyszer elülről kell kezdeni. S tanácsos jókor megkezdeni, ha tudjuk, hogy erős hajóbordázat szükséges egy lehetséges viharos tenger idején.

Dékány István.